

Det rent menneskelige

Elefanten har sin snabel, og giraffen sin lange hals. Men hvad er den ene ting der skiller mennesket fra andre dyr? Hvad er det rent menneskelige? Sproget - ville mange umiddelbart sige. Det er ikke forkert, men det er måske som at svare 'opfindelsen af det førerløse højhastighedstog', når det bedste svar er 'opfindelsen af hjulet' - indvender den amerikanske antropolog Michael Tomasello, som i marts måned holdt seminar på Aarhus Universitet om dette emne. Tomasello er ansat på Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology i Leipzig, hvor de har meget gunstige vilkår for at sammenligne menneskeabers og menneskebørns adfærd i de samme situationer. Her vil jeg gennemgå et par bemærkelsesværdige resultater de for nyligt er nået til på instituttet.

Første forsøg: Den voksne skjuler en bold i den ene af to krus. Et barn på 14 måneder kommer ind og skal finde bolden. Den voksne peger på den krus der indeholder bolden, og barnet kravler hen og finder bolden.

Samme forsøg med et menneske og en chimpansé. Første omgang: En dyrepasser skjuler en banan i en af to krus. Menneskeaben lærer at den kun har et forsøg til at finde maden (den anden krus fjernes), og har dernæst succes 50% af forsøgene. Anden omgang: dyrepasserer skjuler bananen i en af to krus og viser dernæst aben hvad der er i de to krus ved at vende dem så aben kan se ind i dem. Aben har succes 100 % af forsøgene. Tredje omgang: dyrepasserer skjuler en banan i en af to krus, og da aben kommer ind, smiler han til aben og peger med fingeren på den krus hvor bananen er gemt: Aben prøver i 50% af forsøgene den forkerte krus. Alternativ tredje omgang: dyrepasserer skjuler en banan i en af to krus, og da aben kommer ind, går han hen og stiller sig foran den krus hvor bananen er, truer ad aben og siger i et aggressivt tonefald at aben ikke må komme hen til den krus. Efter at dyrepasserer er gået, finder aben straks bananen, 100 % succes.

Konklusionen er at det hjul som mennesket, men som aben ikke har opfundet, er at kunne forstå når en peger. Menneskeaber kan hverken selv pege eller forstå når andre peger. Og det selv om en abe godt forstår at den anden har intentionelitet og ser noget andet end den selv gør, og at den anden handler på grundlag af hvad den anden ser, og ikke på grundlag af hvad aben selv ser. Aber kan således godt skjule ting for andres blik og lade som om det ikke er der, indtil der er fri bane til at tage det igen (det troede man ellers ikke indtil for et par år siden). Men de kan altså alligevel ikke pege. Hvorfor ikke?

Morale: Selv om menneskeaber altså har elementer af det der kaldes theory of mind, kan de ikke forstå deklarativ og hjælpsom pegning, men godt direktiv og fjendtlig afvisning. Fordi de mangler tillidsfuldhed (fortrolighed). Det er ganske simpelt uden for abens vildeste fantasi at dyrepasserer skulle henlede dens opmærksomhed på krusken med bananen - for at den skulle finde bananen.

Derimod kan den sagtens forstå at dyrepasserer forsøger at holde den væk fra krukken med bananen fordi han selv vil have den.

Den tanke at det særligt menneskelige er tillid, er meget prægnant formuleret af den danske teolog K.E.Løgstrup med hans begreb suveræne livsytringer: "Det hører vort menneskeliv til at vi normalt mødes med en naturlig tillid til hinanden. Suveræne livsytringer er ikke resultat af en beslutning, og de formår undertiden at sætte sig igennem stik imod individets bevidste intention. Livsytringen opleves som en af mennesket uafhængig magt, der stiller et ubetinget krav om, at det skal identificere sig med den."

Jeg ser dette som en bekræftelse på at det må være rigtigt, både i biologien og i humanistisk videnskab, at det rent menneskelige er tillidsfuldhed.

Andet forsøg, 1. del: En voksen og et barn leger en leg: barnet sidder ved den øvre ende af et skråt rør og triller en bold gennem røret; den voksne sidder for neden, samler bolden op og giver den til barnet, der triller den ned igen. 2. del: Den voksne sidder for oven og triller, barnet sidder for neden, samler bolden op og giver den til den voksne. 3. del: Den voksne holder op med at trille bolden og lægger den bare på gulvet. Barnet samler bolden op og giver den til den voksne igen og igen, og fører til sidst den voksnes hånd med bolden hen til rørets munding (men triller den ikke selv).

Samme forsøg med en chimpanse: 1. del: Et menneske og en abe leger en leg: aben sidder ved den øvre ende af et skråt rør og triller en bold gennem røret; mennesket sidder for neden, samler bolden op og giver den til aben, der triller den ned igen. 2. del: Mennesket sætter sig for oven og triller, aben går hen til rørets nedre ende, samler bolden op og går op og triller selv bolden gennem røret, løber så selv ned og fanger bolden inden den kommer ned, og sådan videre mange gange.

Konklusion: Aben har ingen rollereversibilitet; den kan godt samarbejde, men opfatter det ikke som et samarbejde, kun som en praktisk løsning. Den mangler dobbeltblikket som barnet har: nemlig at kunne se den samme sag både fra sit eget perspektiv: 'jeg er trilleren', og senere: 'jeg er modtageren' - og fra et perspektiv oppefra: 'der er både en triller og en modtager, jeg er den ene, du er den anden - eller omvendt'.

Morale: Aben opfatter at legen har det formål at bolden skal gennem røret og tilbage til udgangspunktet. Så når den selv kan klare begge dele, er der ikke grund til at samarbejde. Barnet opfatter selve samarbejdet som formålet, det lystbetonede, og boldetrilleriet blot som en anledning. Børn kan deltage i det der kaldes protokonversation, dvs. taleturtagning, længe før de kan så meget sprog at de har noget at sige. Og disse rollereversible protokonversationer foregår under smil og latter og stor lystfølelse. Aber smiler ikke. Det der er på spil her, er vist det der

hedder indfølelse (empati): evnen til og ønsket om at dele hinandens følelser når man er sammen, det at have fælles følelser.

Også det er foreslået som en vigtig del af menneskelivet, nemlig af den amerikanske filosof John Searle som har skrevet flere bøger om intentionalitet og om *Mind, Language and Society* (1999). Han fremfører at sprog og samarbejde ikke kan finde sted uden kollektiv intentionalitet. Man kan ikke nøjes med: *jeg gør det, du gør det, jeg ved at du gør det, du ved at jeg gør det* osv. Det giver hverken samarbejde eller sprog. Man kan ikke aflede kollektiv intentionalitet af individuel intentionalitet, men godt individuel intentionalitet af kollektiv intentionalitet. Så måske kommer i virkeligheden den kollektive intentionalitet først.

Igen tager jeg denne overensstemmelse mellem to forskeres tanker som et tegn på at både Tomasello og Searle har ret, og at det er rigtigt at indfølelse er det særligt menneskelige.

Hvis det er rigtigt, hvordan bliver disse egenskaber da til, både i slægtens og i individets udvikling? Menneskeaber: chimpanser, bonoboer, orangutanger og gorillaer lever i omgivelser hvor der kun gælder én lov: jungleloven; og den lov har kun en paragraf: *Kæmp for alt* (hvad du har kært, men dø ej når det gælder). Aber skal således kæmpe mod rovdyrene for ikke at blive ædt, kæmpe mod byttedyrene for at æde dem, kæmpe mod de andre dyr om byttet, kæmpe mod artsfællerne om mad og hakkeorden, og kæmpe mod rivalerne om sex. Aber overlever ikke længe hvis de ikke har et kraftigt kompetitivt gen.

I denne situation må de første mennesker have haft en eller anden konkurrencemæssig fordel af den særligt menneskelige tillidsfuldhed og indfølelse, og det må have været muligheden for at danne samfund i stedet for flokke, for at samarbejde med arbejdsdeling i stedet for parallelitet, for langstrakt yngelplejetid med muligheder for at lære færdigheder, og (som et resultat af dette) for at udvikle sprog. Når menneskene først har fået fortolighed og indfølelse, har de også muligheden for kultur, dvs. kollektiv indlæring. Det som engang er lært af nogen i fællesskabet, det kan læres af alle, og det bliver ikke glemmt, for den ene generation kan lære den næste det. Det kalder Tomasello for skraldeeffekten. Udviklingen af kultur er ensrettet, den går ikke tilbage.

Men sådan er det ikke - kan man indvende: aber kan jo godt - som ulve, løver og hyæner - jage i flok således at hvert dyr har sin rolle. Det er kun tilsyneladende, svarer Tomasello. Hvis der er hakkeorden i flokken, skal hvert individ blot vælge den plads der er mest fordelagtig for det selv, når det bliver dets tur til at vælge, så udgør de et effektivt team, men de samarbejder ikke efter en fælles plan.

Men der er da også indfølelse i dyreverdenen - kan en anden indvende: yngelpleje er ikke kamp, men omsorg. Nej, svarer Tomasello, som har optaget mor-

unge-samvær blandt chimpanser. Her er der ikke tale om fælles følelse, endsige hjælp. Moderen sidder og gnasker på et æble. Ungen kommer og tager i æblet. Moderen slipper det ikke, men lader ungen føre hendes hånd med æblet hen til sin egen mund så den kan tage en bid, og straks derefter fører moderen æblet tilbage til sin egen mund. Hun giver ikke ungen maden, men forhindrer ikke at ungen snupper en bid fra hendes. Det kan kaldes passiv yngelpleje, men ikke ligefrem indfølelse eller hjælp.

Patrick siger nok snarere: *Væk med dig!*, end: *Hej med dig!*

Tomasello har også en beskrivelse af barnets udvikling af sprog. Fra det er tre måneder forstår barnet både årsag og virkning, og at andre mennesker er levende agenter som det kan have fælles handlinger og følelser med i tosomhed. Fra det er ni måneder kan barnet ikke blot *se på* (rettet blikket mod), men også *se at*, dvs. have fælles perception med den voksne, og indgå i forståelse af noget fælles tredje; det kan forfølge et mål efter en plan og også forfølge det samme mål som den voksne. Allerede her begynder aberne at stå af. Fjorten måneder gamle kan børn så indgå i sociale situationer som kræver fælles fokus, og deltage i regulært samarbejde med reciprokke arbejdsdelte roller, som er forudsat for at man kan bruge sprog. Det er da også på dette tidspunkt at sproget begynder at udvikle sig.

Barnet begynder nu at få sin egen individuelle intentionalitet efter tidligere blot at have været en del af det empatiske følelsesfællesskab. Men det sker kun hvis den voksne behandler barnet som et individ med intentionalitet - også før det egentlig er det. Det er ikke (kun, og måske slet ikke) barnet der skal overtage den voksnes følelse, men snarere den voksne der skal tune sig ind på barnets følelser, og gøre ligeså. Barnet har lagt sit liv i den voksnes hånd, og er blevet imødekommet. Aben er slet ikke med her, for den har aldrig tillid nok til den anden til at overlade noget af sit liv i dens hånd.

Den tyske filosof Jürgen Habermas har prøvet filosofisk at bestemme det særlige ved kommunikativ handling, i modsætning til strategisk handling (= kamp). Det er, siger han, at vi bestandig må forvente og forudtage talesituations-idealet, som går ud på at folk mener hvad de siger, at de taler sandt, og at de har ret til at gøre hvad de gør, kort sagt at de har intentionalitet og legitimitet. Denne forudantagelse bliver man ofte skuffet i, folk skjuler deres hensigter, lyver og bluffer. Men på trods af disse skuffelser må enhver der vil engagere sig i en samtale med andre, næste gang igen forudsætte - kontrafaktisk siger Habermas - at den anden har intentionalitet og legitimitet. Og når parterne således tillidsfuldt lægger deres skæbne i de andres hænder, kan man også komme ud for nå forståelse og resultater sammen som man ikke kunne nå hver især. Ja, Habermas mener også - som Løgstrup også gør - at vores forestillinger om moralske værdier som frihed, sandhed og retfærdighed kommer af vores oplevelser af at blive skuffet i samtalen med andre.

Og igen er der påfaldende overensstemmelse mellem hvad Tomasello og Habermas hævder, hver med deres udgangspunkt og metode, og det kan kun bestyrke at der må være noget om det. Det særligt menneskelige er at vi ved indfølelse og tillidsfuldhed har overtrådt jungleloven om at alt er kamp. Derved har vi givet hinanden en bevidsthed (perspektivet oppefra) som er kvalitativt anderledes end menneskeabernes, vi har udviklet sproget til et redskab for samarbejde. Det hele er på en måde som at trække sig selv op ved hårene, der er ikke noget at klamre sig til. Men det sker efter skralde-princippet, når udviklingen er kommet et hak fremad, falder den ikke tilbage.

Tomasello sætter sagen på spidsen ved at sige at et barn der på forunderlig vis kunne vokse op på en øde ø uden omgang med nogen mennesker, ikke ville have kognitive evner ud over hvad en chimpanse har i dag. Vi er hinandens verden, hinandens skæbne, skaber af hinandens kognitive evner - og hinandens bevidsthed.

Noget som ingen af de citerede herrer har turdet skrive, vil jeg gerne antyde her: Det var måske da vi syndede mod jungleloven og turde have tillid til hinanden, at vi af dem blev imødekommet med at få det som folk kalder sjæl eller ånd. Det at vi ikke er alene i verden (som dyr antagelig på en eller anden måde må opleve at de er), men at vi ved hjælp af sproget kan have de samme tanker i vores individuelle bevidstheder uden at de har været i rummet mellem os, det er næsten som at have en evig sjæl, som er der uafhængigt af vores dødelige krop.

Ole Togeby